

Вільгельм Габсбург — Василь Вишиваний: з історії життя та діяльності

У серпні 1998 р. виповнюється 50 років від часу трагічної загибелі ерцгерцога Вільгельма Габсбурга-Льотрінгена — онука австрійського імператора Франца-Йосифа й племінника Карла I — останнього імператора Австро-Угорщини. Йому, представнику однієї з найбільш славетних європейських монархічних династій, судилося вписати яскраву сторінку у драматичний перебіг визвольної боротьби українського народу під прибраним ім'ям Василя Вишиваного, яке він отримав у середовищі українських військових за давньою козацькою традицією. Досі широкий загал в Україні знає дуже мало про цю яскраву постать української історії. У його особі зустрічаємося з рідкісним проявом надзвичайної ідеалістичної постави і самозречення заради високої духовної мети, яку Вільгельм Габсбург вбачав у справі визволення України. Саме ідеалами боротьби за українську національну справу, а не особистими інтересами керувався Вільгельм Габсбург — Василь Вишиваний, пов'язуючи свою долю з українським національно-визвольним рухом. За відданість цим ідеалам заплатив він своїм життям, яке закінчив у тюремній лікарні Лук'янівської в'язниці Києва.

У роки першої світової війни ерцгерцог Вільгельм починає відкрито відстоювати українські національні інтереси в Австро-Угорщині. Згідно з імперською конституцією, кожний член династії Габсбургів з 21-річного віку автоматично включався до складу сенату. На цих правах Вільгельм стає членом сенату і входить в контакт з українцями сенаторами і депутатами парламенту, зокрема з головою Української Парламентарної Репрезентації (з 1917 р.) Є.Петрушевцем. При сприянні ерцгерцога Вільгельма відомого українського вченого І.Горбачевського було призначено першим австрійським міністром охорони здоров'я¹.

1917 р. ерцгерцог Вільгельм ближче знайомиться з галицькими політичними колами. Приводом до цього стало повернення митрополита Андрея Шептицького з російського полону. На початку вересня 1917 р. В.Габсбург прибув до Львова з дорученням привітати митрополита від імені імператора Карла. Ерцгерцога зустріла делегація українських громадських і політичних діячів на чолі з Костем Левицьким, який звернувся до нього з промовою українською та німецькою мовами. Вільгельм першим вітав прибулого митрополита і взяв участь у прийомі, влаштованому українській інтелігенції Андреем Шептицьким. Відтоді ерцгерцог стає бажаною особою в галицьких політичних колах.

Особливу активність виявив він під час мирних переговорів у Бересті Литовському. Ерцгерцог листувався з головою австрійської делегації міністром закордонних справ О.Черніним, впливаючи на нього у користь для України напрямку. Одночасно він постійно інформував галицьких політиків про настрої австрійської делегації щодо української проблеми. Вільгельм сприяв прийняттю графом О.Черніним проекту про західні кордони України і ординацію автономного коронного краю Галичина².

З утворенням самостійної Української Держави і актуалізацією української проблеми у міжнародних відносинах серед політиків ширилася чутка про наміри Австрії використати ерцгерцога Вільгельма у своїх політичних комбінаціях і поставити його на чолі Української Держави. Після Берестейського миру, коли німецькі та австрійські війська увійшли на територію України, ці поголоски посилювались. Проте, якщо й існували подібні плани в австрійських правлячих колах, вони не мали реальної перспективи з огляду на позицію Німеччини, яка рішуче протидіяла будь-яким спробам сепаратної політики свого союзника щодо України. Після приходу до влади П.Скоропадського і утворення Української Держави, про це взагалі не могло бути мови³. Разом з тим, політичні плани, пов'язані з особою ерцгерцога, знаходили сприятливий ґрунт серед окремих українських політиків і військових, як у Галичині, так і у Наддніпрянській Україні.

У квітні 1918 р. Вільгельм Габсбург очолив військову групу австрійської армії, у складі якої перебував патронований ним легіон УСС. Цей підрозділ стаціонавував у районі Олександрівська, де українські січові стрільці увійшли у тісний контакт з частинами Запорізького корпусу: 2-им запорізьким піхотним полком на чолі з полковником П.Болбочаном і запорізьким ім. кошового К.Гордієнка полком кінних гайдамаків на чолі з полковником В.Петровим.

У першій половині травня 1918 р. серед українських соціалістів Одеси виник задум підняти повстання проти режиму П.Скоропадського і передати владу в Україні ерцгерцогу Вільгельму Габсбургу як новому гетьману України. На таємній нараді представників УСДРП і УПСР міста з галицьким політиком О.Назаруком і командиром коша УСС Н.Гірянком останнім було доручено поставити відповідний запит ерцгерцогу і в разі його згоди провести у Києві ширшу нараду з представниками січових стрільців Є.Коновальця. За свідченням Н.Гірянця, В.Габсбург дав приблизно таку відповідь: «Ви знаєте, панове, що я широко полюбив український народ і сам почувуюся українцем. Але я ніколи не думав про якусь кар'єру в Україні. Однак, коли буде воля цілого українського народу, щоб я стану на чолі його держави, я не відкажусь від цього»⁴.

Прибувши до Києва, Н.Гіряк та О.Назарук поінформували Є.Коновальця і А.Мельника про задум одеситів. Скликана в зв'язку з цим нарада членів центральних комітетів партій українських соціал-демократів та есерів, одеських соціалістів, старшин київських січових стрільців висловила протидію наміру одеситів. Не була вона підтримана і О.Назаруком, Н.Гірянком та офіцерами УСС.

При всій пошані до особи Вільгельма Габсбурга, більшість розважливих політиків і офіцерів-галичан усвідомлювала, що справа зміни голови держави мала носити легітимний характер. До того ж, вони були переконані, що

Німеччина ніколи не погодиться з кандидатурою В.Вишиваного у лідери держави, що привело б до переважання позицій Австро-Угорщини в Україні. Чітка політична лінія УСС у цьому питанні не могла не вплинути на виборення політичної поведінки Вільгельма Габсбурга в Україні, який надалі відхиляв пропозиції такого ґатунку.

Однак, серед військових і політичних діячів Наддніпрянщини орієнтація на особу Вільгельма Габсбурга як ймовірного кандидата на голову Української Держави мала своє продовження. Невдовзі після акції соціалістів Одеси полковник П.Болбочан запропонував командирі «гордієнківців» В.Петрову вдатись до рішучих кроків — проголосити В.Вишиваного гетьманом України, спираючись на підтримку першого і другого запорізьких полків та «гордієнківців». На думку Болбочана, це могло б збалансувати німецькі та австрійські впливи в Україні, ліквідувати «російсько-німецький», за його словами, режим Скоропадського, приєднати до України Галичину, відродити розформовану дивізію синьожупаників, форматию січових стрільців (СС), послабити австро-німецькі позиції в Україні у цілому.

Між тим, австрійці вимагали від УСС участі у карних експедиціях на села, роззброєнні селян, реквізиціях збіжжя, що не могло не призвести до напруження у відносинах січових стрільців з окупаційною владою. Австро-німецьке командування отримувало численні скарги російських і польських поміщиків, які були незадоволені гуманним поводженням стрілецьтва з селянством і його методами «пацифікацій». Чимало переслідуваних австро-німецькою військовою адміністрацією представників української інтелігенції, селянства знаходили собі притулок у середовищі УСС. За свідченням ад'ютанта ерцгерцога Е.Ляришенка, під безпосередньою опікою В.Габсбурга перебувала низка українських повстанських отаманів, зокрема, Н.Махно, Зелений, М.Шинкар, Л.Шевченко⁴, яким загрожували репресії з боку окупаційної влади. Зокрема, з Л.Шевченком — ватажком одного з великих загонів повстанців на Звенигородщині, як зазначає сам ерцгерцог, він також «знався». За власним свідченням, В.Габсбург навіть повідомив повстанців «про рух німецьких сил, які підходили з півночі».

Свідомі кроки ерцгерцога Вільгельма, спрямовані на захист селянства, привертати до нього все більшу увагу українського громадянства і породжували сподівання щодо пом'якшення репресивної системи окупаційного режиму. Так, 29 червня 1918 р. голова Всеукраїнського Земського Союзу С.Петлюра звернувся до Вільгельма Габсбурга з листом, у якому просив звернути увагу німецьких властей на згубність їх політики і, зокрема, домогтись звільнення усіх реквізованих шкільних приміщень, необхідних для навчання дітей⁵.

Патріотична діяльність Вільгельма Габсбурга, зростання його популярності і згадані вище політичні кроки українських опозиційних діячів викликали занепокоєння П.Скоропадського. У своїх спогадах він зазначає, що неодноразово отримував агентурні відомості, згідно з якими ерцгерцог Вільгельм за допомогою свого оточення, «особливо якогось полковника (йдеться очевидно про П.Болбочана — авт.) веде посилену агітацію на свою користь з метою бути гетьманом». Скоропадський стверджував, що емісари В.Вишиваного «роз'їжджали по Україні, були деякі частини, з якими вони зав'язали зносини, у дивізії Натієва без відома останнього склалось цілком визначене ядро прибічників ерцгерцога, були розгалуження цієї конспірації й у великих містах»⁶.

Джерелом агітації проти своєї особи П.Скоропадський вважав «уніатів і Віденський двір», які, мовляв, виставляли «кандидатуру в гетьмани ерцгерцога Вільгельма»⁷. Подібну думку без серйозних доказів висловлює також один з активних учасників стрілецького руху Осип Думін (Антін Крезуб). «Австрійські верховоди мали в тому приділі свій план: — піти він у своїй відомій праці⁸, — з допомогою УСС з'єднати собі симпатії українського населення і як що до чого, провести архикнязя Вільгельма на український королівський престол». До речі, ця цитата — вирізка з праці О.Думіна, була єдиним «документальним свідченням» монархічних аспірацій Вільгельма Габсбурга в Україні у 1917-1918 рр., яке було у розпорядженні радянських слідчих під час його допитів у ізоляторі МДБ. Виникає питання, наскільки реальними були підстави вважати Вільгельма Габсбурга «австрійським контркандидатом на гетьмана України», або бажаним для певних українських-галицьких та австрійських кіл «кандидатом на український королівський престол», як це стверджують і деякі сучасні дослідники⁹.

На нашу думку, вагомих аргументів для таких тверджень немає. Звернімося, зокрема, до протоколу допиту В.Габсбурга, які зберігаються в архіві СБУ України (ф.66498-ФП.). В.Габсбург підтверджує, що П.Болбочан і В.Петрів пропонували йому «об'єднати їх українську групу військ для організації перевороту, щоб надалі очолити керівництво українським урядом». Однак, за словами ерцгерцога, «від їх пропозицій я відмовився. Після цього між нами розмови з цього питання ніколи не поновлювались»¹⁰. Це підтверджується спогадами В.Петрова та іншими джерелами. Немає також підстав брати під сумнів й свідчення ерцгерцога в цьому контексті про його зустріч з імператором Карлом І у квітні 1918 р. напередодні його від'їзду до Одеси згідно з приписом ставки австро-угорського командування. Як зазначає В.Вишиваний у своїх спогадах, австрійському імператору було відомо про призначення ерцгерцога командиром окремої групи на окупованій території України, однак «будь-яких розмов з питання про ставлення у якості монарха України одного з членів династії Габсбургів між нами не було»¹¹. Отже, переведення у реальну площину т.зв. «малоукраїнського» або «австрійського» розв'язання української державної проблеми було малоймовірним. У зв'язку з цим не можна не вказати на пологофільські симпатії Габсбургів, що було визначальним у політиці австрійських правлячих кіл щодо Галичини. Відомо, що у 1916 р. Франц-Йосиф І відверто пообіцяв полякам утворити з краю польську автономну область. І хоча, згідно з таємними протоколами Берестейського договору, Австро-Угорщина погодилась задовольнити українську вимогу — поділити Галичину на українську і польську частини, — під тиском польських політиків у липні 1918 р. таємний протокол про утворення з українських земель Австро-Угорщини окремого коронного краю та передачу українцям Холмщини було денонсовано австрійським урядом.

У цій ситуації проукраїнська поведінка ерцгерцога викликала роздратування не лише Берліна, а й Відня. Під час чергового виклику Вільгельма до австрійської столиці, а потім і до Берліна, де він мусив дати пояснення в зв'язку з численними доносами на свою особу, було зроблено спробу ліквідувати УСС. У цьому зв'язку він згадував: «Доно-

си все більшали, а зміст їх ставав шораз більш ненависний. В кінці закинули мені, що я своєю поведінкою з селянством підготовляю ґрунт большевизмові в народі і в війську. Мене знов покликали до Відня, а в часі моєї неприсутності при УСС мали їх розв'язати»¹⁶. Серед січових стрільців ширилися погослки, що Вишиваний вже не вернеться в Україну, а легіон УСС буде передислоковано до Галичини і роззброєно.

Вільгельм Габсбург вживав усіх можливих заходів для збереження УСС. І хоча завдяки зусиллям ерцгерцога легіон не був розформований, за наказом австрійського командування він передислокувався на Буковину, і в жовтні 1918 р. В.Вишиваний разом зі штабом і вишколом УСС зупинився у Чернівцях. На Буковині група ерцгерцога Вільгельма складалася лише з формувань УСС, і таким чином сотник В.Вишиваний фактично став командиром усього легіону українських січових стрільців¹⁶.

Наближення розпаду Австро-Угорської монархії і небажання її правлячих кіл утворити із Східної Галичини і Буковини автономний край, змусили західноукраїнських політиків і військових вдатися до превентивних заходів з метою запобігти утвердженню польської влади на українській етнічній території. Ще у вересні 1918 р. у Львові утворилася таємна організація українських старшин, яка покладала надії на переведення до Львова легіону УСС і створення на його основі збройних сил, здатних унеможливити польські зазіхання щодо галицької столиці і Західної України взагалі. Керівником задуманої акції намічався Д.Вітовський, а безпосереднім командиром українських військових сил — В.Вишиваний¹⁷.

Українська Парламентарна Репрезентація в австрійському парламенті, а також Українська Національна Рада (створена 18 жовтня) вживали в цьому напрямі енергійних заходів. Однак, впливові польські кола зуміли перешкодити зосередженню УСС у Львові. Як видно із спогадів ерцгерцога, він був поінформований про наміри опозиційних кіл українського офіцера. «Я лежав тоді хворий, — згадує він. — Коло 15 жовтня 1918 р. прийшли до мене два українські старшини з Галичини й повідомили мене, що галицькі українці лагодяться переняти владу в Галичині. Вже тоді обговорювали ми справу висадження моста на Сяні. Чому його у відповідний час не висадили — не знаю. Не кажу, що через те був би врятований Львів, то критикувати легко. Але цікаво було б знати, хто в тим завинив»¹⁸. Про конкретний перебіг підготовки до перевороту В.Вишиваний не згадує. І це, очевидно, не випадково. Справа в тому, що радикально налаштована частина українського громадянства, у тому числі й більшість старшин УСС, всупереч західно-українському політичному проволу, який вів переговори з віденським урядом і ще врівні у можливість перетворення Австрії у федерацію національних держав, вимагала негайного проголошення об'єднання всіх українських земель в єдину самостійну Українську Республіку і розірвання державних зв'язків з Австро-Угорською монархією. Старшина УСС у цій драматичній ситуації не вважала за доцільне детально інформувати ерцгерцога Вільгельма про підготовку до перевороту, не будучи впевненою до кінця у його прихильному ставленні до цієї акції, з огляду на його близькість до імператорської родини¹⁹. Однак, у ході листопадових боїв у Львові за утвердження української державності В.Габсбург виявив себе як її послідовний прихильник. Перебуваючи у госпіталі і терплячи гарячку, він зробив все можливе щоб терміново передислокувати УСС до галицької столиці, де відбувались вирішальні події, хоча частина січових стрільців намагалась залишитись на Буковині з огляду на румунську загрозу цьому краю²⁰.

7 листопада, коли на Буковині утворилася Українська Національна Рада, Вільгельм Габсбург вітав її створення і заявив, «що буде вірним громадянином Української держави». Однак, вже 9 листопада, попри хворобу, він мусив залишити Чернівці і прибув до Львова, де перебував як приватна особа до 21 листопада, тобто до виступу з міста українських військ. Перебіг жовтнево-листопадових подій у Галичині переконливо засвідчив повну бездіяльність твердженнь щодо австрійської підтримки українців проти поляків, чи то пак австрійських варіантів вирішення української державної проблеми і використання в цьому зв'язку особи ерцгерцога Вільгельма. Звичайно, якби це дійсно мало місце, то австрійське політичне і воєнне керівництво зробило б усе, щоб заздалегідь передислокувати до Львова легіон УСС і паралізувати тим самим спроби польського збройного виступу у місті. Навпаки, — коначою Австро-Угорщина послідовно допомагала польській Ліквідаційній Комісії перебрати владу у Львові. В той же час польські політики намагались представити виступ українців у Галичині як інспірований німцями і цинічно дезінформували керівні кола країн Антанти, маніпулюючи іменем В.Габсбурга.

Між тим, В.Вишиваний жив як приватна особа у Бучачі до 6 травня 1919 р. Як зауважує близький до ерцгерцога Н.Гіряк, «наш уряд (тобто уряд ЗУНР — авт.) не вважав можливим ангажувати його до УГА»²¹. Коли розпочався виступ Української Галицької Армії, В.Вишиваний вирушив до Карпат, де 6 червня був взятий у полон румунами й інтернований у монастирі Кальдарушани²². Як згадує Д.Дорошенко, В.Вишиваний перебував у полоні «у страшенно тяжких умовах. Його неволю поділяли його вірний адютант сотник Л. з своєю молоденькою дружиною»²³.

На домагання уряду УНР на початку вересня 1919 р. В. Вишиваного було звільнено і він прибув до Кам'янець-Подільського, де на той час були керівні установи Директорії. У мемуарах, які він саме тоді розпочав писати (28 вересня 1919 р.), останнім реченням було: «По моїм безробіттю в полоні мені хочеться працювати для України і я працюю, доки матиму змогу»²⁴.

Вільгельм Габсбург дістає звання полковника армії УНР і призначається начальником відділу закордонних зв'язків Головного управління Генерального штабу. За порадою Н.Гіряка він розпочав працю над формуванням мережі військових шкіл для армії УНР і залученням з цією метою військових місій ряду держав Західної Європи²⁵, однак листопадова катастрофа української армії перервала цю працю.

У листопаді 1919 р. В. Вишиваний разом з урядом диктатора С.Петрушевича залишив Кам'янець і як старшина Армії УНР дістав дозвіл Румунії виїхати до Чехословаччини. Однак в цей час він захворів на тиф і був змушений залишитись у Бухаресті під наглядом посла УНР у Румунії К.Мацієвича. Д.Дорошенко, який часто відвідував хворого, свідчить, що В. Вишиваний говорив «дуже гарно по українськи, але з галицьким діалектом. Любив він над усе Галичину, де й перейнявся українськими симпатіями»²⁶. Ця відданість Україні і українській справі з різко негатив-

ним ставленням ерцгерцога до Польщі і до будь-яких компромісів з нею з боку українських політиків. Він різко негативно поставився до угоди УНР з Польщею, заініційованої С.Петлюрою. Це знайшло відображення й у його біографічних свідченнях на допиті в слідчих органах держбезпеки у вересні 1947 р. «Коли Петлюра уклав воєнний союз з поляками наступати разом на Київ, — зазначав Вишиваний, — я як супротивник поляків і цього союзу з Петрушевичем виїхав до Відня. У дорозі я захворів тифом і залишався у Бухаресті, а Петрушевич поїхав до Відня. Одужалши після хвороби у березні 1920 року, я також приїхав до Відня»⁷.

Опинившись у Відні в середовищі української еміграції, В.Вишиваний був частим відвідувачем її численних зібрань. На початку 1921 р. у польській пресі було опубліковано лист батька Василя Вишиваного Карла-Стефана Габсбурга, давнього полонофіла, який фактично означав зречення від свого сина в ім'я симпатій до польської шляхти та на догоду її політичним інтересам. Цей лист викликав відповідь В.Габсбурга 10 лютого 1921 р., яка, в свою чергу, була опублікована в українській пресі⁸. Приводом до такого різкого конфлікту, який, однак, об'єктивно визрівав вже протягом тривалого часу, послужила публікація 9 січня 1921 р. у віденському часописі «Нойес Вінер Журнал» різкої антипольської статті Вільгельма Габсбурга, спрямованої проти союзу УНР і Польщі. Він вважав його «ненатуральним» і зазначав, що «український народ стоїть цілком осторонь від цього союзу». Ця публікація викликала різко негативну реакцію, як родини В.Габсбурга, так і Уряду УНР, який не без підстав з певною тривогою спостерігав за зростанням популярності В.Вишиваного.

Слід мати на увазі, що невдачі у перебігу збройної боротьби за українську державність у 1919-1921 рр., викликали кризові явища в українському суспільно-політичному житті. На тлі воєнних і політичних прорахань Директорії в українському громадянстві ширилася зневіра у традиційно демократичні інститути репрезентовані УНР, посилювалися пошуки більш «радикальних» ніж досі засобів боротьби за самостійність України, активізувалися праві політичні сили, що були поза українською т.зв. соціалістичною демократією і не брали досі участі у діяльності державних установ УНР.

Все активнішою стає діяльність в еміграції українських монархічних груп і, насамперед, монархістів-гетьманців, які в квітні 1920 р. реорганізувалися в Український союз хліборобів-державників, а також інших монархічних груп поза союзом. Серед політичного розмаїття української еміграції не припинялися пошуки лідерів, які могли б суттєво вплинути на покращання політичної ситуації і консолідацію українського громадянства. І, звичайно, погляди багатьох противників полонофільської орієнтації уряду зупинялися на постаті Вільгельма Габсбурга — Василя Вишиваного, який приваблював до себе своїм безкорисливим і гарячим українським патріотизмом і рішучими антипольськими настроями. В очах українських монархічних груп особливо цінним видавалось його приналежність до імператорського габсбурзького дому.

Зміни в настроях українського громадянства певною мірою відбиває політична заява відомого українського діяча, колишнього видавця «Ради», Євгена Чикаленка, який тривалий час був впливовим конструктором українського національного руху. В листі до віденського часопису «Воля» від 23 квітня 1921 р. Є.Чикаленко висунув тезу, що врятувати Україну з хаосу і безладдя зможе лише монархія. Причому Є.Чикаленко стверджував, що «українським монархом не може бути ні Скоропадський, ні Петлюра, ні хтось інший свій, бо на своєму ми, зі своєї недисциплінованості, не об'єднаємося не помиримося, а знову тільки якийсь Варяг, як в старовину; якийсь чужоземний королевич, що матиме за собою піддержку якоїсь держави приїде зі своєю гвардією, привезе своїх, а не московських фаворитів чи спешів, і поведе політику понадклясову, понадпартійну і зорганізує державу з неграмотних хліборобів, як це зробили в наші часи чужоземні королевичі в Греції, Румунії, Болгарії»⁹. При цьому Є.Чикаленко зауважував що цей «варяг» має бути перейнятий українською національною свідомістю, ставити самостійність України понад усе. На протиположному досвіду П.Скоропадського, український монарх мав володіти і любити українську мову й уникати у своєму оточенні російських і польських представників, з тим щоб не піддавати їм їх вплив. Ставало ясним, що найбільш ймовірно у цьому політичному й суспільно-культурному контексті була постать ерцгерцога Вільгельма. Правда, у листі до Є.Лукашевича від 4 листопада 1921 р. Є.Чикаленко зауважує, що він «має на думці англійського або шведського принця» Однак все свідчило, що йдеться саме про Вільгельма Габсбурга. Не випадково у тому ж листуванні Є.Чикаленко зауважує своєму адресату 3 березня 1921 р., тобто буквально напередодні згаданої публікації у часописі «Воля»: «Бачився я із В.Вишиваним, перше враження робить — теляти, випущеного вперше на вигон. Оселюсь в однім селі з ним, то побачу блищче»¹⁰. Дещо іронічне зауваження Є.Чикаленка на адресу В.Габсбурга було викликане першими власними політичними кроками ерцгерцога. Вони були пов'язані з активізацією самостійницьких прошарків української еміграції поза гетьманцями П.Скоропадського і Державницьким Центром уєнерівців. Ще у 1920 р. у Берліні утворилася ініціативна група по відновленню «Вільного козацтва», а вже у 1921 р. у Відні було закладено Українське Національне вільно-козацьке товариство, яке в основу своєї діяльності поклало постанови з'їзду «Вільного козацтва» у Чигирині 3 жовтня 1917 р.¹¹ Тимчасову управу цього товариства очолював Василь Вишиваний. Генеральна управа вільно-козацького товариства започаткувала видання тижневика «Соборна Україна» у Відні, який активно глорифікував особу Вільгельма Габсбурга. Навколо цього часопису об'єдналася група українських політиків різного політичного спрямування. Серед них В.Андрієвський — один з лідерів українських соціалістів-самостійників; Т.Галіп — організатор і лідер української радикальної партії в Буковині; письменник О.Турянський; В.Полетика — посол УНР у Відні, член УСХД; Б.Бутенко — колишній міністр шляхів Української Держави; І.Полтавець-Остряниня — колишній ад'ютант і генеральний писар П.Скоропадського та ін. Серед цих діячів особливо активно підтримував В.Вишиваного В.Андрієвський — засновник Української народної партії (15 травня 1919 р., Станіславів), яка активно виступала проти укладання Директорією договору з Польщею.

Поряд з іншими заходами вільно-козацького товариства проектувалось створити в Баварії базу для вишколу українських старшин і технічних військових частин, щоб розпочати новий етап боротьби за Україну. Ці кроки робилися одночасно зі спробами баварських монархістів консолідувати загальноросійські монархічні сили і скликати з цього метою конгрес у

Мюнхені. Як повідомляло консульство УНР у Мюнхені, у розпалі його підготовки деякі берлінські часописи сповіщали, що на з'їзд збираються також і П.Скоропадський, і В.Вишиваний³⁹. Однак ні перший, ні другий не взяли у ньому участі. З діячів, так чи інакше причетних до українського руху, були колишній міністр шляхів гетьманського уряду Б.Бутенко і ад'ютант П.Скоропадського І.Полтавещ-Остриця. Отже, в громадських колах еміграції могло скластись враження про спільність дій П.Скоропадського і В.Вишиваного, що було неприпустимим для політичного керівництва Українського союзу хліборобів-державників, яке безповоротно пов'язало свою політичну лінію з особою П.Скоропадського. В органі УСХД «Хліборобська Україна» було видруковано комунікат, у якому зазначалося: «З приводу розповсюдження в деяких колах неправдивих чуток про участь УСХД в теперішній політичній діяльності полковника Василя Вишиваного заявляємо, що УСХД ставлячись із повагою до ідеї Української Трудової Монархії і працюючи для її здійснення, віддає всі свої сили справі об'єднання і організації Українського хліборобського класу і тому в персональній акції Полк. Василя Вишиваного ніякої участі не бере»⁴⁰. І хоча у відповідь на цей комунікат у «Соборній Україні» з'явилося повідомлення В.Вишиваного, що він «ніякої персональної акції не вів і не веде»⁴¹, керівництво УСХД вбачало в діяльності «новоявлених «монархістів» з «Соборної України» загрозу дискредитації і знищення своєї праці «дійсного та організаційного об'єднання українських консервативно-монархічних хліборобських кіл»⁴². Саме намаганнями зберегти провідне становище УСХД і зміцнити теоретичні підвалини гетьманського руху була продиктована поява праці визначного українського вченого і політика Вячеслава Липинського «Покликання «варягів», чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті С.Х.Чикаленка: «Де вихід?» у друкованому органі УСХД «Хліборобська Україна» (1922/25 кн. 4-5).

В.Липинський підкреслював, що «під прапором власне «варязького монархізму», піднятого С.Чикаленком, мало місце «повторення в карикатурних формах «повстання проти гетьмана і проти панів» — тільки вже не в старих привичних костюмах демократично-республіканських, — як зауважував він, — а в зле допасованих і вульгарних костюмах «демократично-монархічних»⁴³. Безперечно В.Липинський мав рацію, коли наголошував, що концепція «чужоземного королівича», не зв'язаного ані з землею, ані з традицією, ані місцевим правлячим чи правившим Родом, ані з історичною спадковістю» не дасть Україні «тої сталої твердої і непохитної точки опори, без якої ані консерватизму, ані монархізму українського помислити властиво не можна». Крім того, справедливо зауважував В.Липинський «кандидатура власне цього Роду (Габсбургів — *авт.*) (посідаючого історичні традиції і історичної спадковості тільки в Галичині) викликала би дуже небезпечну для України релігійну та політичну реакцію». Отже, теорія С.Чикаленка, на думку В.Липинського, на практиці відкривала простір для появи все нових і нових претендентів на владу в Україні. Відсутність традицій та історичної спадковості, а також пов'язаного з ними легітимізму робили такий монархізм, за висловом вченого, «звичайною диктатурою, звичайним законом і правом узурпатора удачника»⁴⁴.

Не вдаючись до аналізу усього перебігу полеміки між обома групами українського консервативного табору, зазначимо, що В.Липинський зберігав при всьому тому шанобливе ставлення як до автора концепції «варязького монархізму» — С.Чикаленка, так і до «чужоземного королівича» — В.Габсбурга, іменем якого широко користувалися група політиків від «Соборної України». «Розуміється, — зауважував він, — такого результату своєї теорії не сподіювався її Автор, і з цим найновішим (та мабуть найгіршим) способом демократичного (тільки зі спекуляцією не на соціалізмі, а на «монархізмі») будівництва «Соборної України» — який видумали її редактори, — ані він, ані той «чужоземний королівич», під іменем якого «будування» відбувалося, судячи по дійшовшим до нас звісткам, вповні і без застережень не солідаризувались»⁴⁵.

Властиві В.Липинському принциповість і чесність в оцінці діячів різного політичного спрямування зрештою визначили його ставлення і до Вільгельма Габсбурга. «Віriamo його опублікованим в пресі заявам, — писав він, — і віriamo, що він свою любов до України готов віддати її оздоровленню, а не використуванню для себе її сучасного каліцтва. Тому не його сподіваємось бачити в ролі всяких руйнівних претендентів на Великій Україні...»⁴⁶

Як виявилось, В.Липинський не відкидав можливості порозуміння з В.Вишиваним. Про це, зокрема, свідчить короткий протокольний запис допиту В.Габсбурга у слідчій тюрмі 26 вересня 1947 р. У ньому зазначено, що під час перебування ерцгерцога у Відні у 1923 р. він зустрічався з В.Липинським. Метою цих контактів була організація зустрічі В.Габсбурга з П.Скоропадським для «врегулювання взаємовідносин», як зазначається у протоколі. З цього ж протоколу видно, що зустріч між ними невдовзі відбулася у Лейпцігу. Її метою, як свідчить В.Габсбург, було бажання П.Скоропадського «знайти спільну точку зору на об'єднання української еміграції навколо партії «хліборобів-державників». Звичайно, важко покладатись на повну адекватність протокольних записів реально сказаному В.Габсбургом під час допитів. Однак, зважаючи на послідовну демократичну поставу ерцгерцога, не можна брати під сумнів твердження, що він відмовився від пропозиції П.Скоропадського, «оскільки не був згодним спиратися на великих поміщиків-землевласників»⁴⁷. Це знаходить підтвердження і у листах Євгена Коновальця з Відня на Україну у першій половині 1921 р. «Вишиваний також веде акцію. З ним я в дуже гарних відносинах, — писав він. — Хлібороби-державники порвали з ним всякі зв'язки... тому що парламентаризм і демократизм надто для нього являється дорогим. Вишиваний являється заступником англійської концепції». Ще одна зустріч відбулась між П.Скоропадським і В.Вишиваним «у 1928 р. у Берліні на обіді у поміщика Фальцфейна», як зазначено у протоколі, однак, за словами ерцгерцога, «переговори на цю тему між нами більше не поновлювались»⁴⁸.

Виразний антипольський напрямок політичної діяльності В.Вишиваного, його контакти з німецькими офіційними чинниками, активізація в середовищі військових-українців в еміграції викликала також різку реакцію керівництва Директорії. Усі політичні кроки В.Габсбурга стали предметом постійної уваги дипломатичного відомства УНР. Український консул в Мюнхені В.Оренчук повідомляв міністра закордонних справ УНР 5 липня 1921 р. про перебування у Мюнхені «відомого полковника січових стрільців», який, за словами консула, проводив «акцію в напрямкові заінтересування німців українською справою. Відпоручником його є б. міністр Бутенко, в руках котрого є будто би

уповноваження від віденського Союзу Старшин. Акція виключно серед правих кругів. Її вістря звертається також і проти Скоропадського, котрого шанси в останньому часі страшенно змінили. Робляться також заходи, щоб захищати справою німецько-українського зближення і притягти до безпосередньої участі ширші кола українського закордонного громадянства»⁴⁴.

На що інформацію В.Оренчука, було накладено особисту резолюцію С.Петлюри, яка зобов'язувала консула «систематично доводити заінтересованим німецьким кругам, що всілякі комбінації із Скоропадським чи Архінкнзем Вільгельмом (Вишиваним) є штучними та фантастичними, а також те, що фінансове підпертя таких комбінацій було б даремним витрачанням грошей, а на фінансові круги як реалістичні повинні повернути свою увагу»⁴⁵.

У вересні 1921 р. Оренчук отримав ще одну інструкцію С.Петлюри, яка зобов'язувала його активізувати діяльність спрямовану на відверту дискредитацію В.Вишиваного. Він мав, зокрема, вказувати на «а) повну непопулярність ідеї монархізму на Україні; б) особи Вишиваного, фігура якого нікому не відома на Україні, а заходи якого є ірреальними щодо здійснення»⁴⁶.

У розвиток цих настанов С.Петлюри Міністерство закордонних справ УНР надіслало низці своїх дипломатичних представників в Європі обіжник від 16 листопада 1921 р. за підписом А.Ніковського, у якому зверталась увага на те, що «акція» Вишиваного набрала досить значних масштабів і привертає до себе неабияку увагу української еміграції. Зазначалося, що В. Вишиваний намагається спертися у своїй діяльності на «реакційні баварські кола» і праві елементи української еміграції поза «Державним Центром», створеним діячами уенерівського напрямку в екзилі. Вишловлювалась стурбованість, що «акція» виявляє тенденцію «до утворення при сприятливих умовах серед еміграції нового державного центру і зв'язана з антиреспубліканськими змаганнями частини правих кіл». Перед дипломатичними представниками, які репрезентували УНР, ставилось завдання звернути увагу урядових і громадських чинників відповідних держав, «що сама особа полковника Вишиваного нікому на Україні не відома, хоч «вишиванці» і утворюють за кордоном про нього «легенди», та що його змагання не мають під собою на Україні ґрунту. Чутки, які розпускає Вишиваний про підтримку його акції англійським урядом, абсолютно не відповідають дійсності і були недавно спростовані одним з авторитетних англійських представників за кордоном»⁴⁷.

Наслідком цих заходів дипломатичної служби УНР була буквально злива неправдивих повідомлень у європейській пресі про «акцію» Вишиваного. Причому більшість газет представляла її як німецьку інтригу. Французька преса, зокрема, намагалась представити ерцгерцога як креатуру Людендорфа, а всю його діяльність у середовищі української еміграції як намір Німеччини опанувати через Україну всю Російську державу.

Особа ерцгерцога Вільгельма Габсбурга виявилась предметом численних дезінформацій, фальсифікацій, безпідставних звинувачень, в якому, на жаль, взяла участь і дипломатія УНР. Віденська «Воля» писала в зв'язку з цим: «В останні часи багато шуму і занепокоєння в закордонних, не лише українських і німецьких русофільських колах, нарабилась «акція» п. Полк. Вишиваного. Найбільше занепокоїлась дипломатія уряду УНР. Через відоме добровольське варшавське пресбюро «Русспрес» нашими дипломатами було сфальшовано і розповсюджено за кордоном багато брехливих звісток про цю акцію». Часопис з прикриттю констатував спільність дій «між деякими органами української дипломатії і преси та російською контррозвідкою і російською жовтою і чорносотенною пресою»⁴⁸.

Звинувачення, як з боку уенерівських, так і гетьманських політичних кіл, на адресу В.Габсбурга у 1920-1922 рр. у намірах останнього зробити в Україні політичну кар'єру не мали під собою реальних підстав. Саме популярність у середовищі українського громадянства, у якій так наполегливо заперечували В.Вишиваному уенерівці, його політична чесність і відкритість, ширий демократизм, глибока любов до України, привертала до нього політичних діячів з обох таборів української еміграції. Розчарувавшись у «полонофільстві» С.Петлюри і «руссофільстві» П.Скоропадського, вони розгублено шукали виходу з становища і зосереджували свою увагу на незаплямованій сумнівними зовнішньополітичними орієнтаціями патріотичній постаті Вільгельма Габсбурга. Лише намаганням щиро й безкорисно служити українській справі, а не честолюбними намірами була продиктована уся його діяльність, як під час його побуту в Україні, так і в середовищі української еміграції. Ось чому цілком справедливою була його заява, що він ніякої «персональної акції» не вів і не веде. Любов до України призвела до розриву Вільгельма Габсбурга з родиною і фактично виштовхнула його із звичного для нього аристократичного середовища. Але ні несприятливі життєві умови, ні нерозуміння і відчуженість, на які він часто наражався, опинившись в українському таборі, не похитнули його відданості українській національній справі, справі української державності. Пов'язавши свою долю з Україною, Вільгельм Габсбург втратив більше, ніж будь-хто з його попереднього оточення. Не виключено, що він пережив і певні розчарування в зв'язку з галасливою і недоброчисловою кампанією різних політичних угруповань навколо своєї особи, однак він назавжди залишився вірним обраному шляху.

На початку 1922 р. внаслідок політичної конфронтації різних груп фактично розпалося Українське Національне вільно-козацьке товариство. У травні того ж року за браком коштів припинив своє існування і часопис «Соборна Україна». Від цього часу Василь Вишиваний не брав активної участі в українському еміграційному політичному житті, однак постійно виявляв цікавість до українських справ.

Контакти В.Вишиваного з українським підпіллям зрештою виявилися для нього фатальними. 22 вересня 1947 р. його було заарештовано у Відні управлінням контррозвідки МДБ Центральної групи військ як агента французької розвідки і учасника оунівського підпілля⁴⁹. В процесі слідства він був звинувачений у зв'язках з ОУН, співробітництві з англійським агентом і французькою контррозвідкою під час Другої світової війни і згодом після капітуляції Німеччини.

19 грудня 1947 р. В.Габсбург був переведений у МДБ УРСР, де протягом півроку тривало слідство у справі Габсбург-Новосад. 20 травня 1948 р. слідство було закінчено і справу передано у воєнну прокуратуру. За іронією долі і у звинувачувальному висновку воєнної прокуратури без будь-яких доказів стверджується, що «австро-угорські правлячі

кола готували В.Габсбурга-Льотрінгена на український престол». Однак, єдиним «підтвердженням» цьому є залучений до справи витяг із згаданої вище книги О.Думіна — А.Крезуба. У провину В.Габсбургу була поставлена і його антифашистська діяльність у роки війни, яка кваліфікувалась радянськими каральними органами як «робота в пользу англійської разведки». Попри всю безглуздість висунутих звинувачень, В.Габсбург був засуджений до 25 років позбавлення волі. 12 серпня 1948 р. підписано супроводжувальний лист про направлення В.Габсбурга у Володимирську тюрму. Однак, 18 серпня 1948 р. він помер у лікарні тюрми № 1 м.Києва з діагнозом двосторонній кавернозний туберкульоз легенів.

Так драматично завершився шлях Вільгельма Габсбурга — Василя Вишиваного на його другій батьківщині. Заради України він пішов з батьківської домівки, розірвав зв'язки з родиною, найаристократичнішими колами Європи, віддав свої молоді роки, високе становище, титули, кошти і, зрештою, заплатив життям. В.Габсбург доповнив собою той довгий список українських патріотів, який складали вороги української незалежності і свободи, починаючи від викраденого петровськими людоловами Андрія Войнаровського і закінчуючи підступно вбитими більшовицькими агентами С.Петлюрою, Є.Коновальцем, Р.Шухевичем, С.Бандерою.

¹ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДАСБУ). ф.66498, спр.148980, т.1.

² Гіряк Н. Пошк Василь Вишиваний — Вінніпег, 1956. — С.13-14.

³ Див.: Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. — Львів, 1995. — С.193.

⁴ Гіряк Н. Вказ. праця. — С.22.

⁵ Петров В. Спомини з часів української революції (1917-1921). — Ч.ІІІ — Львів, 1931. — С.154-155.

⁶ Ляришенко Е. Відкритий лист до Пана Рау // Воля. — 1921. — Ч.6-8. — Вересень. — С.264.

⁷ ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.35, арк.65.

⁸ Ляришенко Е. Вказ. праця. — С.265.

⁹ Скоропадський Павло. Спогади. — Київ-Філадельфія, 1995. — С.239.

¹⁰ Там само. — С.208.

¹¹ Думін Осип. Історія легіону українських січових стрільців. 1914-1918. — Львів, 1936. — С.255.

¹² Скоропадський Павло. Спогади. — С.21.

¹³ ДАСБУ, ф.66498, фП, спр.148980, т.1.

¹⁴ ДАСБУ, ф.66498, фП, спр.148980, т.1.

¹⁵ ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.35, арк.66.

¹⁶ Думін Осип. Вказ. праця. — С.264.

¹⁷ Там само. — С.256.

¹⁸ ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.35, арк.66.

¹⁹ Див.: С.Ріпецький. Вказ. праця. — С.205.

²⁰ ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.35, арк.66-66 зв.

²¹ Гіряк Н. Вказ. праця. — С.31.

²² ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.35, арк.66 зв.

²³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. — Львів, 1924. — Ч.ІV. — С.89.

²⁴ ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.35, арк.66 зв.

²⁵ Гіряк Н. Вказ. праця. — С.31.

²⁶ Дорошенко Д. Вказ. праця. — С.89.

²⁷ ДАСБУ, ф.66498, фП, спр.148980, т.1.

²⁸ Воля. — Відень, 1921. — 26 лютого.

²⁹ Воля. — 1921. — 23 квітня.

³⁰ Атлантида-Україна. — К., 1992. — Кн.1. — С.122.

³¹ Ілдо-Саропа. — К., 1991. — С.95.

³² Соборна Україна. — 1921. — Ч.1. — 12 жовтня.

³³ ЦДАВО України, ф.3696, оп.1, спр.123, арк.154.

³⁴ Хліборобська Україна. — 1921. — Кн.3. — С.273.

³⁵ Соборна Україна. — 1921. — 14 грудня.

³⁶ Липинський В. Покликання «варягів», чи організація хліборобів? // Хліборобська Україна. — 1922/23. — Кн.4. — С.328-329.

³⁷ Липинський В. Вказ. праця. — С.329.

³⁸ Там само. — С.339.

³⁹ Там само. — С.329.

⁴⁰ Там само. — С.339.

⁴¹ ДАСБУ, ф.66498, фП, спр.148980, т.1.

⁴² Саген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С.263.

⁴³ ДАСБУ, ф.66498, фП, спр.14890, т.1.

⁴⁴ ЦДАВО України, ф.3696, оп.2, спр.466, арк.76.

⁴⁵ Там само, арк.80-80 зв.

⁴⁶ Там само, арк.82.

⁴⁷ Там само, ф.3619, оп.3, спр.19, арк.119-119 зв.

⁴⁸ Воля. — 1921. — Ч.6-8. — Вересень. — С.279.

⁴⁹ Україна. — Відень, 1922. Ч.3. — 24 березня.

⁵⁰ ДАСБУ, ф.66498, фП, спр.148980, т.2, арк.223.

Ірина Войцехівська

Всеволод Петрів: незнана спадщина (за матеріалами родинного архіву Святослава Петріва в США)

Як правило, на жаль, заслуги видатних історичних особистостей поцінуються лише після їхньої смерті. А за життя їх знає велика кількість противників і зовсім невелика — друзів, колег та однодумців. Коли ж на могилу героя падає грудка рідної землі, а частіше нерідної, амбітність спадає з очей, фанатизм іде у небуття, і тоді всі сходяться на одному: втрачена назавжди непересічна індивідуальність, висока особистість, яка залишила за собою право на власний вибір життєвого шляху і пройшла його з честю та гідністю.

За прикладами ходити далеко не треба.

Всеволод Миколайович Петрів (1883-1948) — військовий та громадський діяч, генерал-хорунжий українських військ, військовий міністр УНР, професор воєнної історії Празького Педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова, член-кореспондент Українського Воєнно-історичного товариства у Варшаві, дійсний член НТШ, багатьох інших наукових, історичних, військових товариств та комісій, що діяли на терені української історії, її державної незалежності, споконвічному прагненні народу України до вільного та самобутнього розвитку.

Петрів був сином свого часу. Він пережив революційний романтизм, що спирався на традиції українського лицарства минулого, ілюзії людської вірності та справедливості, пізнав ціну ворожого та власної крові. Він хотів бачити Україну вільною, і вільність та мислилася ним як, насамперед, цілковита незалежність від будь-кого — німців, поляків, росіян, чого, на жаль, вона так і не мала протягом своєї багатовікової історії.

Як професійний військовий, талановитий стратег та політик, людина високообдарована В.Петрів твердо стояв на тому, що державність здобувають не революціями, а народними збройними силами. Він був фанатиком української національної армії і залишився вірний її ідеалам до кінця життя, будучи вже визначним вченим, просвітителем, автором ряду ґрунтовних наукових розробок з питань воєнного мистецтва, окремих проблем української історії, своїх особистих споминів,